

SVETOZAR MARKOVIĆ SZOCIALISTA ESZMÉI ÉS A SZOCIALISTA MOZGALOM CSÍRÁI VAJDASÁGBAN

Svetozar Marković a következő szavakkal üdvözölte 1871-ben a Párizsi Kommün megalakulását: „Nem lehetünk biztosak benne, hogy a Kommün e pillanatban győzedelmeskedhetik, de abban szilárdan hiszünk, hogy a Kommün irányelvei előbb-utóbb győzni fognak”.¹ Ezzel a kijelentésével Svetozar Marković nem csupán szocialista forradalmisága mellett tett hitet, hanem látnoki erővel (szilárd meggyőződésével eszméinek győzelmében, a szocialista eszmék fáradhatatlan, egész életén át tartó propagálásával, a nemzeti kérdés megoldásának konceptusával, az önkormányzatú társadalomra és államra vonatkozó elképzeléseivel, erőteljes hatásával az utókorra) tartós kapcsolatot teremtett minden utána következő nemzedékkel egészen máig, amely a Kommün győzelmének gondolatát melengette magában. Éppen ezért ezzel a hitével és egész tanításával Svetozar Marković a jelenkorba tartozik, amelyre halhatatlan művét hagyományozta.

Népeink eszmei fejlődésének történetében Svetozar Marković helye és szerepe kimagasló: óriási eszmei hatást gyakorolt kortársaira a közeletben, a politikai és művelődési életben (és addig soha nem tapasztalt „eszmekitöréseket” idézett elő), új szocialista eszményképet adott számos nemzedéknek, és elindított egy politikai mozgalmat, amely azonnal magával ragadta a fiatalokat, módosított formájában pedig zömmel a széles néprétegeket is.

(Minthogy szülőföldjén élen akart járni a tudományos igazságok terjesztésében, arra törekedett, hogy minden hasznos és gyümölcsöző tapasztalattát a nagyvilágból átplántálja saját népébe, s hogy különösen a fiatalokat minden jóra megtanítsa. Munkásságának fontos jellemzője, hogy a korabeli társadalom teljes átalakítására törekedett. Ezért nem vesződött az apró, jelentéktelen feladatokkal, hanem az élet, a tudomány, a politika legfőbb kérdéseire irányította figyelmét – olyan forradalmárrá és eszmei vezérré növekedve, aki el tudta igazítani népét és kortársait minden fontosabb szociológiai, politikai, irodalmi és filozófiai kérdésben.)

(Nyilvános) politikai munkával már diákkorában foglalkozni kezdett, amikor tudásra szomjúhozva a belgrádi főiskolát elhagyva Petrográdban (a mai Leningrádban) folytatta tanulmányait, s megismerkedett Herzen, Csernisevszkij, Dobrolyubov, Piszarev és más orosz népi demokraták tanításaival, magáévá téve a szocialista elveket. Oroszországi tanulmányainak megszakítása után, 1869 áprilisában Zürichbe érkezett. E „zürichi periódusában” sajtótította el Marx tudományos szocializmusát, szigorúan elhatárolva magát Bakunyintól, akinek egyébként elég nagy hatása volt egyes szerb szocialistákra. Amikor azután „Szerb ámtások” címmel² – egyedül mindenki ellen – cikket írt, s megtámadott mindent, ami Szerbia általános előrehaladását gátolta, elveszítette az ösztöndíját, s 1870-ben visszatért Szerbiába, készen a szocializmus terjesztésére.

Így kezdi el politikai harcát, a szocializmus propagálását Szerbiában, „amely nem volt ugyan tőkés rendszerű, de ahol a természetes gazdálkodás eltűnésével már kialakulóban voltak annak feltételei”. A kísérőjelenségek szemléletesek voltak: széthullottak a régi szövetkezetek, hanyatlásnak indult a kézművesség, eladósodtak és a városba menekültek a parasztok, ahol egyre inkább erősödött a kereskedelem és a kisipar (megnyitlak az első bankok, érezhetően növekedett a bel- és külkereskedelem, kialakult a kisipari munkásság). „Az átalakulás időszakában volt ez, amikor a patriarchális, gazdaságilag elmaradott társadalom tőkés társadalommá lépett elő”. Valójában azonban csak a pénzgazdálkodás alakult ki, mint a tőkés gazdálkodás előfeltétele. Előtérbe került az árutermelés, és kialakult a hazai piac. Amíg a gyáripár éppen csak megfogamzott,⁴ a kereskedelmi és az uzsoratóke gyorsan gyarapodott.

Ez a tőke túlnyomórészt az elsődleges felhalmozódás módszerei szerint gyülemlett össze – abban a folyamatban, amely erőszakkal teremtett kétféle árutulajdonost.: „egyrészt a pénztulajdonost, aki a termelőeszközökkel rendelkezett, másrészt pedig a szabad munkást, aki önnön munkaerejét bocsátotta áruba...”, s így „az árupiac megosztódásával létrejöttek a tőkés termelés alapvető feltételei”.⁵

Az elsődleges felhalmozódás fő hordozója egyben az állami hatalom hordozója is volt – a bürokrácia –, amely uzsorával foglalkozva, uzsorakamattal állami pénzt kölcsönözve a parasztnak, annak egész értéktöbbségét kisajátította. Ez elkeseredést szült a nép körében a bürokrácia iránt, kiélezettette a parasztság antibürokratizmusát. Ugyanakkor a politikai helyzet is súlyos volt, hiszen a helytartóság az 1869-es alkotmánnyal átengedte a hatalmat a bürokráciának (amelyet az erőszak, a rablás és a korrupció tett hírhedté), ami elhallgattatta a liberálisokat, és opportunizmusra készítette őket. – Felvetődik a kérdés, hogyan reagált ezekre a gazdasági, társadalmi és politikai változásokra Svetozar Marković?

Olyan szocialistaként reagált, mint aki Svájcban már tanulmányozta

Marxot, Prudhont, Louis Blanqui-t és Lassalle-t, korábban pedig Csernisevszkijt és másokat, s már Szerbiába való visszatérése előtt is, de még inkább utána minden jelenséget szocialista szemmel ítelt meg.

Mint Marx kortársa és követője, „zürichi időszakában” megfelelő mércéket sajátított el a társadalmi jelenségek értékelése céljából, hogy minden ilyen változást Marx tudományos szocializmusának álláspontjáról ítéldhesen meg. Ha későbbi politikai munkásságában nem is alkalmazta következetesen marxista tudását, ez a gazdasági és szociális körülményekkel magyarázható nem pedig tájékozatlansággal vagy tudatlansággal.

Élénk figyelemmel kísérve a parasztság és más kistulajdonosok proletarizálódását, mint az I. Internacionálé orosz alosztályának levelezője a Balkánról, a „*Narodno delo*” c. folyóirat közvetítésével Marković elsőként ismertette meg az európai közvéleményt a proletariátus kialakulásának sajátos feltételeivel egy gazdaságilag elmaradott, de forradalmi beállítottságú környezetben.⁶

Felfigyelve a nép éles antibürokratizmusára, különösen a parasztság körében, Svetozar Marković elemzés alá vette a folyamatot, amely a földmunkások és kistulajdonosok tömeges proletarizálódása nyomán elkerülhetetlenül szembefordította egymással a bürokráciát és a parasztságot, majd pedig ezt az ellentétet a tőke és a munka ellentétévé transzponálta. Annak tudatában, hogy a kialakulóban levő proletariátus soraiból hiányzik a politikailag képzett ipari proletariátus, amely hordozója lehetne a szocialista átalakulásnak – megpróbálta megakadályozni a kapitalizmus térhódítását Szerbiában, megpróbálta megmenteni a széteső patriarchális szövetkezeteket a pusztulástól, a parasztokat pedig a szegénységtől – mégpedig egy olyan megoldásjavaslattal, amely számára megvalósíthatónak tetszett.

Habár a legújabb levéltári kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy Svetozar Marković jól ismerte a marxista tudományt, a szerbiai körülményekre nem ezeket a tanokat alkalmazta, hanem az orosz szocialisták, elsősorban Csernisevszkij tanításához tartotta magát, s annak alap gondolatát az orosz földközösség transzformálódásáról – mint átmenetről a szocializmus, illetve a kommunizmus felé – úgy fogadta el, mint ami Szerbiára is érvényes, összetévesztve az orosz félféudális *földközösséget* a régi szerb családi szövetkezettel, „amely mint alapközössége a társadalmi berendezkedésnek Szerbiában rendkívüli módon összhangban van a társadalomtudomány haladó elveivel, amit ma Európában tanítanak.”⁷

Svetozar Marković ilyen elgondolás alapján kezdte el harcát a parasztság és a kistulajdonosi réteg proletarizálódása ellen, abban a meggyőződésben, hogy a patriarchális szövetkezetek révén, amelyekben kollektív termelés és elosztás érvényesül, a szerb társadalom fájdalommentesen átkerülhet a szocializmusba – a kapitalizmus „átugrásával” („a tőkés purgatórium elkerülésével”).

(Miután nemcsak teoretikus volt, hanem forradalmár is, aki minden ismeretét terjeszteni akarta, sőt ezen túlmenően, „a szocializmus elvei szerint” alkalmazni is) – Svetozar Marković nem állapodott meg az elméleti tételek kidolgozásánál, hanem megpróbálta azokat gyakorlatilag is igazolni, s nagy lendülettel fogott hozzá a kisipari, termelő- és fogyasztói szövetkezetek létrehozásához (hogy gyakorlatilag ismertesse meg a kisiparosokat és más termelőket „a társulás módjaival és hasznosságával”). Ezekről a szövetkezetektől sem a fáradságot, sem az időt nem sajnálta, s így a szövetkezetekben „nem csupán bizottsági tag és eladó volt, hanem a ’kötényt is felkötötte’ a munkában.”⁸

Mínthogy szervező munkája a városi gazdasági körökben nem járt eredménnyel, szocialista eszméinek fáradhatatlan terjesztésével a fiatalok, valamint a legveszélyeztetettebb és legtömegesebb réteg – a parasztság felé fordult. Az I. Internacionálé proletár szocializmusáról, amelynek helyességéről teljesen meg volt győződve, de amelyet nem alkalmazhatott a földművesekből és kistulajdonosokból álló szerb társadalomra, áttért a szocializmusnak arra a válfajára, amelyet Csernisevszkijnél talált meg.

Egyáltalán nem különös, hogy Svetozar Marković olyan szilárdan hitt saját tanainak helyességében, hiszen akkoriban még a merev gondolkodású konzervatív bürokrata Ilija Garašanin is így írt: „ha ez a válság még sokáig eltart, akkor nekünk itt Szerbiában nem lesz szükségünk a *kommün ajánlására, mert magától is behűződik közénk*, minden lárma nélkül”.⁹

A parasztkérdés megoldásának conceptusa azt a törekvést hordozta magában, hogy a patriarchális szövetkezetek bővítésével közvetlenül létre lehet hozni a szocialista társadalmi viszonyokat a falvakban. Mínthogy a nép, különösen a falvak lakossága szemben állt a bürokráciával (annak hatalmi visszaélései miatt), így Svetozar Marković is éles antibürokrata nézeteket hirdetett. A kérdésnek megvolt a maga gazdasági-szociális (az elsődleges felhalmozódás miatt) és politikai vetülete is (a bürokrácia uralma és a néptömegek jogfosztottsága folytán), s ezért Marković arra a megoldásra jutott, hogy a kapitalizmus, illetve a bürokrácia által megvalósított elsődleges felhalmozódás elkerülésével mindkét veszedelemtől meg lehet menekülni. (Tanítását tehát Szerbia társadalmi valósága határozta meg, s nézeteiben Marx erőteljes hatása mellett az orosz demokraták felfogásai gözedelmeskedtek.)

Svetozar Marković megoldásai így pontatlanok és hézagosak voltak ugyan, bírálata viszont az akkori szerb társadalomról megokolt és pontos, sokrétű és átfogó volt. Ez a sokoldalúság nem csupán kivételes műveltségéből fakadt, hanem azzal a törekvésével állt összefüggésben, hogy minden szempontból megváltoztassa a társadalmat. A bürokrácián kívül ennek a kritikának ki kellett terjednie a monarchiára is, amelynek a bürokrácia volt a fegyverhordozója, valamint a liberálisokra, a bürokratikus rendszer

hordozóira, akik a bürokráciát és a trónt összefűző 1869-es alkotmány alapján az uralkodóház árnyékába húzódtak. Szerbia előrehaladását szerinte a monarchia liberálisai és bürokratái gátolták a legnagyobb mértékben, s az ellenük irányuló bírálóat képezi legértékesebb részét, Svetozar Marković munkásságának és tanításának.

A bürokrácia és a liberálisok ellen folytatott harcában elkerülhetetlenül el kellett jutnia a monarchia kérdéséhez, amelyet elvileg mint szocialista demokratikus intézménynek tartott. Szerinte már a monarchia megalapításával, az 1830-as egyezményvel és az 1839-es török alkotmánnyal halálos sebet ejtettek a szerb forradalmon. Ezért a trón mögé bújt liberálisoknak elkeseredetten vetette oda: „Ezt a várfalat, amely mögött megbújtok, amíg a miniszterekkel paktáltok, és siettek a miniszteri szobákból és fotelekből, hogy „szabadsággal” szerencsétlensétek a szerb népet – íme, ezt a várfalat is le akarom rombolni”.¹⁰ (És mivel szerinte lehetőség van a kapitalizmus „átugrására” a termelés kollektivizálásával a patriarchális szövetkezetekben és a községi földeken, ami a legsúlyosabban érintette a bürokrácia érdekeit.) Svetozar Marković nem állapodott meg ezen a ponton. Miután felfedezte, hogy a nép elszegényedéséért a bürokráciát terheli a fő felelősség, mert szerepe kizsákmányoló, s miután szakított a liberálisokkal, akik az állami apparátusban betöltött magas pozíciójukért trónpártfogással, a bürokráciával kötött egyességgel és opportunizmussal fizettek, a népnek a községi önkormányzatot kínálja fel mentésül.

Önkormányzati programját akkor terjesztette elő, amikor 1866-ban meghozták a községekről szóló törvényt, amelyet a demokratikus közvélemény, de még inkább Svetozar Marković rendkívül élesen bírált.¹¹ Az önkormányzat eszméjéhez elvezető gondolati motívumokat abban kell keresnünk, hogy Svetozar Marković semmiként sem tudta a fennálló társadalmi és államrendet összeegyeztetni azzal az általa elképzelt társadalommal, amelyben a szocialista átalakuláson átment embernek a legnagyobb elégedettségben, boldogságban lehet része. Marković eszményi társadalmát (tehát) magasfokúan erkölcsös egyének alkotják, akik képesek közösséget alkotni az egyenrangúság, a szabadság, az öngazgatás elvei alapján – „olyan állam nélküli társadalom ez, amelyben nem lesz szükség külön apparátusra, hogy erőszakot gyakoroljon, sem az emberek közötti viszonyok kényszerű szabályozására”,¹²

Helyesen felhívja rá, hogy a tulajdonviszonyok és a javak elosztása volt az alaptényező, amelytől a történelem folyamán a társadalmi szervezet függött, így írt: „Ha megoldjuk, hogy kié mi a társadalomban, s hogy mivel kell az egyénnek és mivel a társadalomnak rendelkeznie, akkor megoldjuk a társadalom szervezetének kérdését is”.¹³ Marković ezért úgy vélekedett, hogy mindennemű tulajdon alapjává és forrásává az emberi munkát kell tenni. Ez azt mutatja, hogy megértette a társadalmi munka-

megosztás szerepét a kizsákmányolás folytatásában, egy olyan társadalomban, amely a termelőeszközök tulajdonosainak osztályára és egy ilyen eszközökkel nem rendelkező osztályra tagozódik. A munkaviszonyt szerinte mentesíteni kellene bérjellegétől, s akkor a termelés eredményei a társadalom minden tagját megilletnék. Ilyen feltételek csak úgy jöhetnének létre, ha a termelőeszközök társadalmi tulajdont képeznének. Magántulajdonba csak fogyasztásra szánt tárgyak kerülhetnének, melyeknek mennyisége a befektetett munka mennyiségétől függne: „mindenkinek a saját keresetét” – ez képezi Marković számára a magántulajdon határát.¹⁴

Mindez elméleti megoldását jelentette a maga elé tűzött feladatnak. Gyakorlatilag viszont úgy képzelte valóra váltani elméleti felfogásait, hogy megfelelő közösségeket – szövetkezeteket és ún. szociális községeket – hozna létre, amelyek a termelők olyan társulásait alkotnák, ahol a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján a társult termelők egymás közötti viszonyait a munka szerinti elosztás és a szolidaritás elvei szerint rendeznék, a társadalmi ügyeket pedig önkormányzatilag intéznék. Ilyen körülmények között ezek a közösségek az igaz emberi erkölcsiség iskoláivá válnának, amelyekben nemcsak a társadalmi munka és a tőke társulna hanem a szeretet is, a kölcsönös bizalom, hogy a szövetkezet minden tagja kötelességszerűen segítséget nyújt a másoknak.¹⁵

A társadalmi átalakulás szempontjából ez Svetozar Marković számára különösen fontos, mert ezzel összhangban a szövetkezetek idővel magukra vállalnák az összes nem osztályjellegű állami tevékenységeket. Az állam így fölöslegessé válna, és szövetkezetté vagy a szövetkezetek szövetségévé alakulna át, amelyben az emberek közös termelést folytatnak, nevelődnek és kölcsönösen segítik egymást.¹⁶ Így jutnának el végül az osztály nélküli társadalomba, ahol megvalósulna az emberi emancipáció.

Ami viszont az ún. szociális községeket illeti, ezek, akárcsak a szövetkezetek, szintén a termelők társulásai lennének, de egyben szociális-politikai közösségek is, amelyekben kielégíthetnék minden szükségletüket, tehát ezek képeznék a társadalom alapsejtjeit az osztály nélküli, állam nélküli társadalom létrehozásának folyamatában.¹⁷

Az ilyen társadalmi alakulatok csíráit Svetozar Marković a szláv-orosz és szerb községekben vélte felfedezni, amelyek különösen a török fennhatóság alóli felszabadulások idején, 1804 táján mint szövetkezetek alapját képezhették volna a társadalom kiépülésének. A központosított állambe rendezés meggátolta az ilyen irányú fejlődést, Svetozar Markovićot viszont épp ez vezérelte harcba az önkormányzatért, azzal az elképzeléssel, hogy a község váljon a társadalmi önkormányzat intézményévé.

Abból a tényből kiindulva tehát, hogy az emberek csak akkor lehetnek szabadok, ha megszűnik a kizsákmányolás céljait szolgáló bérmunka, s a társadalmi munkát úgy szervezik meg, mint a megfelelő társadalmi közös-

ségekben anyagi és nem anyagi értékeket létrehozó szabad termelők társult munkáját, Svetozar Marković a szabadon társított munkára építi föl egész világképét, amelyben a társadalmi ügyeket maguk az érdekelt termelők intézik, a hatalmat gyakoroló állami apparátus közvetítése nélkül.

Tételeinek nem kielégítő szabatossága és hézagossága ellenére is Marković eszméje az önkormányzatról kiemelkedő helyet érdemel meg szocialista elméletünk elvülhetetlen gondolattárában.

A parasztság el is fogadta eszméit, amelyek már 1874-ben elárasztották az iskolákat, ahonnan minden évben tömegével kerültek ki az újabb agitátorok. Már 1874-ben tevékeny néptribünök jelentkeznek és a parasztképviselők erős csoportokat hoznak létre – élükön Adam Bogosavljević-tel és Dimitrije Katićtyal –, amelyek a nemzetgyűlésben gyakorlati parlamentáris harcba kezdenek Marković eszméinek valóra váltásáért.¹⁸

A bürokrácia, a monarchia és a szabadelvűség elleni belső harcot Svetozar Marković nemzetközi térre is kiterjesztette, kiéptívén a maga rendkívül eredeti, s az akkori időkhöz képest nagyon merész elképzelését a nemzeti kérdés megoldására népeink viszonyában. A nemzeti kérdés megoldásának forradalmi koncepciójához következőes antibürokratikus harca, a monarchia és az uralkodóház bírálata, valamint Marx iratainak tanulmányozása útján jutott el. Egész „*Szerbia Keleten*” című könyvében, továbbá „*Nagy Szerbia*”, „*Szerb ámitások*”, „*A parlamentarizmus értelmetlensége az Osztrák-Magyar Monarchiában*”, „*Szlovén Ausztria és szerb egység*” című cikkeiben, valamint a „*Radenik*” a „*Javnost*” és az „*Oslobodenje*” vezércikkeinek egész sorában félreérthetetlenül azt hangsúlyozta, hogy a jugoszláv népek nemzeti kérdését csakis az egyenrangú népek föderációja alapján és az önkormányzat elvei szerint lehet megoldani.

A jugoszláv népek szociális és nemzeti felszabadításának e dialektikus összekapcsolása meggyőzően bizonyítja Marx hatását Markovićnak a nemzetről és nemzeti kérdéstről szóló tanításában. Ismeretes, hogy a keleti kérdés megoldásának vizsgálatában Marx többször is kiemelte, hogy épp a šumadijai népfelkelők 1804-es forradalmi vívmányai tették lehetővé a szerb nemzet magvának kialakulását, s váltották ki a feltartóztathatatlan nemzeti felszabadító mozgalmat. Marx hatása alatt Svetozar Marković vizsgálat alá vette a szociális tartalmú nemzeti felszabadító mozgalmat. Csak egy következőes, marxista felfogású, igazi forradalmár különböztethette meg és választhatta el egymástól az akkor már felbolygatott nemzeti szenvedélyekkel terhes időkben a nép nemzeti felszabadító törekvését az uralkodóház hódító terveitől. Marković koncepciója a nemzeti kérdés megoldásáról a Balkánon abban az időben a legkövetkezetesebb bírálatait jelentette annak a nem demokratikus államberendezésnek, amely Szerbiában alakult ki az 1815-ös forradalom után.

Mély tisztelettel adózva a szerb nép szabadságharcának és nemzeti for-

radalmának, mint kibékíthetetlen ellensége a nacionalizmusnak és sovinizmusnak Svetozar Marković elveti a „Nagy Szerbia” gondolatát, amely más népek Szerbiához való csatolását követelte volna meg. Egy ilyen ország „nem biztosíthatná a szerb nép érdekeinek érvényesítését, mint ahogyan egy Nagy Bulgária sem szolgálhatná a bolgár nép érdekeit”.¹⁹

Az „*Oslobođenje*” első számának vezércikkében rendkívül éles bírálat alá vette a szerb állam „hódító” törekvéseit a szomszédos balkáni államokkal szemben.²⁰ Szerbiának ez a politikája, Svetozar Marković megítélése szerint, állandó feszültséget idézett elő Szerbia, Crna Gora, Bulgária és Horvátország viszonyában.²¹

Szerbia jövőjét nem a „hódítások” jelentik, hangsúlyozta Svetozar Marković, hanem a szomszédos népekkel való együttműködés. Ezek a népek csak úgy csatlakozhatnak a szabadságharchoz, s csak úgy egyesülhetnek Szerbiával, emeli ki Svetozar Marković, ha Szerbiában gyökeres belső reformokhoz folyamodnak, olyan változásokhoz, amelyek szavatolják az egyenrangúságot és szabadságot az egyesült népeknek és országoknak. Csakis egy ilyen szabad Szerbia lehet vonzó a többi jugoszláv nép, a balkáni nemzetek számára, s csak ez vezethet el a balkáni országok önkéntes föderációjához.

Népeink és a balkáni nemzetek felszabadításának szükségességéről, egyesülésük jelentőségéről szólva Svetozar Marković egyértelműen három nemzetünket említi: a szerbeket, a horvátokat és a szlovénokat, amelyeknek, akárcsak a románoknak „útjuk és módjuk van arra, hogy gyarapítsák szellemi és anyagi erejüket, hogy művelődjenek, s hogy megszabaduljanak az idegen tőke gazdasági nyomása alól ami most fojtogatja őket, épp úgy (ha nem jobban), mint az idegen politikai hatalom. Ezt az utat mindannyian jól ismerik: egyesülniük kell testvéreikkel, akik az Osztrák-Magyar Monarchián kívül élnek.”²²

Mint a szerb kormány annexionista politikájának ellenzője, élesen kikel az Osztrák-Magyar Monarchia népeinek államjogi elméletei ellen is, kiemelve, hogy „a történelmi jog megnyirbálja a népek szabadságát.”²³ Ezért Svetozar Marković azon a véleményen van, hogy az összes szerbek egyesülése „a legforradalmibb eszme az egész Balkán-félszigeten, Isztambultól Bécsig”, de ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy ezt nem szabad azonosítani az országok Szerbiához való csatolásával, mert ennek igazi célja „az Osztrák-Magyar Monarchia és a Török Birodalom felszámolása, miáltal Szerbia és Crna Gora sem maradhat tovább önálló hercegség.”²⁴

Különös leleményességgel mutatott rá Bosznia és Hercegovina jelentőségére a jugoszláv népek, elsősorban is a szerbek és horvátok egymáshoz való közeledésében.²⁵

Abból a tényből kiindulva, hogy a Balkán-félsziget „a különböző népek mozaikja”, forradalmi programjában, amely végső eredményében az álla-

mok megsemmisítését irányozza elő, mert „egyedül azok akadályozzák a szabad emberek és egyenrangú dolgozók egyesülését”, Svetozar Marković szükségszerűen eljut a föderáció gondolatáig, „amely szövetségbe tömörítené a községeket, a megyéket, az államokat – vagy amik majd lesznek”.²⁶ Így teremti meg alapjait a helyénvaló és egyedüli megoldásnak, amely a balkáni népek felszabadulásához vezethet.

Jóllehet a szocialista eszmék fejlődésének ebben a korai szakaszában Svetozar Marković még nem adhatott teljes megoldást a nemzeti kérdésre és a föderációs berendezkedésre, a kor szellemében az egyetlen elfogadható megoldást kínálta fel a Balkán sorsának rendezésére: szabadságot és egyenrangúságot biztosítani minden népnek a balkáni közösségben. Számos cikkében is bizonyoságot tett arról, hogy helyesen értelmezte a jugoszláv és a balkáni népek szabadságharcát, amely már akkor is nagyhatású emelője volt általános társadalmi és politikai előrehaladásunknak. Ugyanilyen emelő lenne belülről az önkormányzat, kívülről pedig a föderáció. Ezért cikkeiben a *községről, a járásról, a bíróságokról, a népképviselőházzal, a pénzügyekről* elméleti feldolgozását adta az önkormányzat és a föderáció kérdéseinek, s ugyanakkor fordulatot vitt a legégetőbb kérdések tanulmányozásába nemcsak Szerbiában, hanem az egész Balkán-félszigeten.

Marković érdeklődése nem állapodott meg a felvetett tudományos és gyakorlati kérdések legfőbb vetületeinél. „*Szocializmus és társadalmi kérdés*” c. cikkében rendkívüli munkásmozgalmi jártasságról és helyzetismeretről tett tanúbizonyoságot, s teljes egészében a dialektikus-materialista módszerek mellett szállt síkra a tudományban és a filozófiában, a materializmust pedig külön is népszerűsíteni igyekezett a tudományban és az irodalomban, amit elsősorban „*Reális irányzat a tudományban és az életben*” c. tanulmánya bizonyít.

„*Képes-e a nő egyenrangú lenni az emberrel (s čovekom)*” c. írásában és más munkáiban a nők egyenrangúságának kérdéseivel is foglalkozott. A kérdést igazságszerető, tudományos, realiztikus módon közelítette meg, minden érzelgősség és sajnálkozás nélkül, abban a biztos meggyőződésben, hogy a nőknek joguk van az egyenrangúságra.²⁷

Éles vitairataival („*Éneklés és gondolkodás*”, „*Realizmus a költészetben*”) csapást mért a romantícizmusra az irodalomban és a közéletben, és materialista életszemléletével tartós befolyást gyakorolt az akkori haladó értelmiségre. A művészetben, a művelődési életben és a tudomány területén Svetozar Marković következetes harcot folytatott az akkori reakciós közéleti személyiségek misztifikáló maradisága ellen.

Az élet területeire irányítva a művészetet és az irodalmat, hogy onnan merítsék ihletüket, annak az igénynek a megteremtésével, hogy tartalmilag kapcsolatba kerüljenek a nép szükségleteivel, hogy őt tolmácsolják és

öt fejezzék ki, ezzel nagy általánosságban, részint sematikusán is, de mindenesetre hatékonyan és idejekorán megszabta legtermékenyebb és legjelentékenyebb irodalmi irányunk, a realizmus alapjait.²⁸

Svetozar Marković nagyhatású eszméi Szerbia határain kívül is érződtek, különösen Vajdaságban, ahol 1872-ben, Újvidéken menedéket is talál, miután a belgrádi rendőrség egy nyomdai törvényszegés miatt üldözöbe vette.

Milyen gazdasági és társadalmi-politikai helyzetben találta Svetozar Marković ezt a soknemzetiségű, vegyes társadalmi összetételű területet?

Az egész helyzetet az 1867-es kiegyezés elleni harc jellemezte, minthogy ezzel az okmánnyal a magyar nagybirtokos uralkodó osztály, megegyezésre jutva az osztrák burzsoáziával és a magyar burzsoázia hatékony támogatása mellett, az államapparátus segédletével egyre kedvezőbb feltételeket teremtett magának gazdasági erősödésére és nagybirtokainak kiterjesztésére. Az alárendelt népek, a románok, a szerbek, a szlovákok, a ruszinok elnyomásával, és a németek népközösséggé való emelésével a magyar uralkodó osztály saját népének parasztságát, kistulajdonosi rétegét és munkásságát is kizsákmányolta, miközben az ipar térhódításával a munkásosztály létszáma egyre nagyobbra nőtt.

Akkoriban a többi nem magyar néppel: a szlovákokkal, a románokkal és a ruszonikkal együtt szembefordulva a pesti kormány magyarosító törekvéseivel, s a becskerekai programban *Magyarország minden népének egyenrangúsága mellett síkraszállva*, egyben kifejezve a magyar néppel való tartós és összehangolt együttműködés szükségességét is, Svetozar Miletic néppártja elsőként kezdte el a harcot a nemzeti kérdés helyes megoldásáért Magyarországon.²⁹

Egyidejűleg harcot folytatva a szerb társadalom hátrahúzó erőivel is, elsősorban a szerb hierarchiával, a nép életében Miletic néppártja játszotta a vezető szerepet, s különösen a szerb-román és a szlovák-szerb egyezmény megkötése után *élére került* a magyarországi nemzetiségek harcának. Svetozar Marković megérkezésekor ez a párt erejének és befolyásának teljében volt, hiszen felügyelete alatt tartotta a szerb iskolákat, és döntő szava volt az egyházban, a Maticában, az olvasótermekben, a Nemzeti Színházban, a sajtóban és a kiadói tevékenységben.

A néppárt-vezér Svetozar Miletic szabadelvűségének köszönhetőleg, abban a légkörben, amelyben Miletic köszöntőt ír a Párizsi Kommünhöz, Zmaj pedig megírja híres versét a kivégzett kommunárokról (Milostivoj Evropi), Svetozar Markovićot meleg fogadtatásban részesítik Újvidéken, s megnyílnak előtte a „Zastava”, a „Pančevac” és más haladó szellemű lapok hasábjai. Emellett arra is lehetőséget talál, hogy eszméit terjessze és gyakorlati munkát folytasson mint a szövetkezetek és a szocializmus élharcosa a *Szerb Kisiparosok Szövetkezetében* és a *Kézimunkázók Egyletében*,

de különösen az 1866-ban megalakult *Egyesült Szerb Ifjúság* elnevezésű szervezetben.

Ez utóbbiban a néppárt saját élgárdáját látta, s rohamcsapatává igyekezett avatni saját politikai és nemzeti céljainak megvalósításában. A nemzeti elnyomás feltételei közepette, amit a pesti kormány folytatott, a szabadelvű ifjúság szerepe jórészt már eleve is ilyen volt. A Vajdaságban élő parasztság, a kisiparosok, a kereskedők elszegényedését látva, az áru- és pénzgazdálkodás nyomán kialakuló proletarizálódás tudatában az ifjúság nagy része rokonszenvvel kísérte a veszélyeztetett néprétegek sorsát, s „az igazság erejével, a tudomány segítségével” igyekezett megmenteni a néprétegeket a proletarizálódástól, folytonosan módot keresve a nép anyagi helyzetének javítására. Minthogy így tekintettek a társadalmi kérdésekre, egyúttal rendkívül fogékonyak bizonyultak Svetozar Marković forradalmi eszméi iránt, miután ő már 1868-ban igen szoros kapcsolatba került velük.

Már 1868-ban nyílt levelet intéz Petrográdból a fiatalokhoz,³⁰ benne a hírneves üzenettel: „Aki nem képes arra, hogy meggyőződésének minden atomjáért áldozatot hozzon, az nem nevezheti magát a nemzeti eszmék képviselőjének”.³¹ A nagybecskereki ifjúsági gyűlést is táviratban köszöntötte: „Akiket a szabadság és a boldogság buzdít munkára, azok nem félnek a börtöntől. Sikeres munkát!”³² Azon az őszön, 1868-ban írja meg érdekes irodalmi kiáltványát, Az éneklés és gondolkodás-t az ifjúsághoz: „Hogy a fiatalok megismerjék korunk tudományát és a reális életszemléletet”,³³ a „*Szerb ámitások*” c. cikksorozata pedig még nagyobb visszhangot kelt a fiatalok körében.

Ennek köszönhetőleg amikor visszatért az országba, tekintélyes számú fiatal költőt, egyetemistát, diákot, iparossegédet gyűjthetett maga köré, és az Egyesült Szerb Ifjúság szervezetében kialakíthatta saját szocialista csoportját. A haladó gondolat terjesztésében ennek a csoportnak olyan nagy volt a befolyása, hogy például a „*Matica*” 1870-es évfolyamának előfizetési felhívása már azt panaszolta fel, hogy nálunk eluralkodott az anyagiasság, s a „nyugati népek darabontjaivá lettünk.”³⁴ Ez a csoport az utolsó gyűlésen, Versecen már olyan tevékeny volt, hogy a sajtó szerint „a szocialisták képezték a többséget, a liberálisok pedig a kisebbséget.”³⁵

Mivel az ifjúsági mozgalom jobbadán csak a fiatal kereskedelmi burzsoázia törekvéseit fejezte ki Vajdaságban, s csupán az agresszív magyar és német tőke rohamával szemben fejtett ki ellenállást, Svetozar Marković arra törekedett, hogy ennek a nemzeti jogokért folytatott harcnak szociálisforradalmi jelleget adjon. Ez jórészt sikerült is neki, miután a pesti kormány heves gazdasági és politikai nyomásának ellenállva, az elnyomás és a kiszákmányolás ellen harcolva a fiatalok lassan magukévá tették a szocialista eszméket, nyílt lázadásként a széles néprétegek súlyos gazdasági és

politikai helyzete miatt. A török és a magyar kizsákmányolók és elnyomók elleni harcra buzdítva a tömegeket, Svetozar Marković következetesen sikraszállt azért, hogy ezt a harcot kizárólag Bécs és Pest uralkodó osztálya ellen kell folytatni, nem pedig a magyar nép, a bécsi és a pesti munkások ellen.

Ebben a harcban a munkásosztály vihette volna a döntő szót, mivel azonban Vajdaságban ez az osztály akkor még nem növekedett fel számottevő társadalmi erővé, Svetozar Marković az ifjúsághoz fordult, „amelyet fellelkesítettek az igaz elvek, a nemzetközi szövetség (az I. Internacionálé) elvei.” Arra ösztönözte a nemzeti haladásért küzdő fiatalokat, hogy győzzék le a korszakos akadályokat, „ugorják át a kapitalizmust”, és hozzák létre azonnal a szocialista társadalmi rendet.

Követelésére, hogy az ifjúság lásson hozzá a társadalom átalakításához, egyidejűleg a szocialista eszmék terjedésével, amelyek Marx I. Internacionáléjának központjából származtak, a fiatalok és a parasztság körében erőteljes forradalmi áramlat alakul ki, szembefordulva az uralkodóházzal, a liberálisokkal és a bürokráciával. Amikor 1869-ben megszületett az alkotmány, a forradalmi áramlatok hatása alatt a liberálisok többé már nem a bürokráciában látják ellenfelüket, hanem az elégedetlen néptömegekben és a fiatalokban, akiket „kommünösöknek”, „istentagadóknak”, „olajosoknak” neveznek.

A liberálisokat segítette a rezsimhű magyar sajtóban kialakult éles hajsza is.

Állandó kapcsolatai révén 1868 és 1871 között Marković hatása mindinkább növekszik a fiatalok körében, s 1872-ben éri el csúcspontját, amikor Újvidékre kerül mint menekült. Szocialista eszméi ekkor már tűzbe hozták az újvidéki középiskolai ifjúságot is, amelynek soraiban egyre inkább növekszik a forrongás. A gyűléseken őt hallgatják, benne látják a szocialista eszmék kiemelkedő élharcosát, köréje gyülekeznek, kirándulásokra is elkísérik, ahol mindig élénk vita folyik a szocializmusról. A „Vila” elnevezésű irodalmi egylet találkozóin materialista írók műveiből olvasnak fel részleteket. Így tehát Đoka Mijatovićon, Branko Mihajlovićon és a Ninković-nővéreken kívül a diákokat, a kisiparosokat és a munkásokat (pl. Sreten Anđelković nyomdászt) is fellelkesítik Svetozar Marković szocialista eszméi, és pedig nem csupán Újvidéken, hanem Versecen (Laza Nančićot, Jaša Tomićot, az Új Ifjúságot és más verseci szocialistákat) és Vajdaság más helyeiben is. A gyakorlati munka szükségességétől vezérelve Đoka Mijatovićyal együttesen a *Kézimunkászok egylete* és a *Szerb Kisiparosok Szövetkezete* egyesítésén fáradozik. Kísérletet tesznek a „Jednakost” c. szocialista lap megjelenítésére is, és Svetozar Marković Újvidéken adja ki „*Szerbia Keleten*” c. legnagyobb és legjobb művét, valamint több más írását.

A magyar honban tiltott szocialista eszmék terjedése aggodalmat kelt a pesti kormány és a szerb hierarchia köreiben, amelyek egyaránt a „kommünösöket”, az „olajosokat” hibáztatják az ifjúság félrevezetéséért, és számúzik Mita Cenićet, Vasa Pelagicót és Svetozar Markovićot. A legismertebb fiatalok (Đoka Mijatović és a Ninković-nővérek) Zürichbe menekülnek, s a Vladimir Jovanović által megvásárolt nyomdában szocialista köziratokat nyomnak és terjesztenek.

Egyoldalúság lenne részünkről, ha Marković érdemeiről szólva a szocialista eszmék terjesztése tekintetében Vajdaságban, nem emelnénk ki, hogy beszüremlettek ezek az eszmék Vajdaságba Pestről, Bécsből és Európa más országaiból is, ami csak még inkább megkönnyítette Marković munkáját a haladó gondolatok terjesztésében.

Noha a pesti hatóságok szigorúan tiltották mégcsak a „szocializmus”, „szocialisták”, „szocialista” fogalmának említését is, és mindenáron útját akarták állni a szocialista és más haladó demokratikus gondolatok terjedésének, a magyarországi munkásságot nem sikerült elszigetelniük a fejlett európai munkásmozgalmak hatásától. E hatás közvetítésében jelentős szerep hárult a „kommunista emisszáriusokra”, azokra a hazatérőkre, akik szocialista lapokat és más sajtótermékeket hoztak magukkal, kiváltképpen miután az 1867-es alkotmány lehetővé tette a legális munkásegyletek létrehozását, munkásújságok kiadását, gyűlések és más találkozók megtartását.

Amikor Pesten (1867-ben) megalakult a *Nyomdászok Önképző Társulata*, és létrejön az első osztályszervezet, az *Általános Munkásegylet* (ÁME) – egyszerre Vajdaságban is elszaporodnak a munkásszervezetek: a szakegyletek, a nyomdászok viaticuma Újvidéken (1867),³⁶ majd az ÁME fiókszervezete Fehértemplomon (1869)³⁷ és Versecen (1871)³⁸, ahol a Párizsi Kommün létrehozásának évében, akárcsak Szabadkán önképző egyesület is alakul.³⁹ Mindezek az egyesületek a pesti ÁME szervezetének vallották magukat.

Kezdetben minden ilyen egyesület önszegélyező jellegű volt, az állami segélyezést szorgalmazó mérsékelt lassalleánista eszmék hatása alatt működött. Eszmei síkon az I. Internacionálé ösztönző hatása alatt következett be változás, egyidejűleg a Párizsi Kommün létrejöttével. Ebben Farkas Károly fémmunkás játszotta a főszerepet, aki az I. Internacionálé magyarországi megbízottjaként 1870-ben létrehozta a *Tizenkettek Bizottságát* és megalapítja az *Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkant Pénztárt*,⁴⁰ amelynek 1873-ban már Fehértemplomon, 1874-ben pedig Versecen és Pancsován is van fiókszervezete.

A gazdasági válság (amely 1873-ban tetőzik) még inkább kiélezi az osztályharcot, s tápot ad a marxista gondolat terjedő tüzének. Az I. Internacionálé munkássága és a Párizsi Kommün létrejötte (1871-ben) ugyancsak elősegíti, hogy a szocialista munkásmozgalom nálunk is a nemzetközi

munkásmozgalom célkitűzései szerint fejlődjön. Ennek egyik eredménye és közvetlen megnyilatkozása a Kommunista Kiáltvány megjelenése Pancsován 1871-ben, s a szocialista kiadványok szaporodása Vajdaságban.⁴¹

Jóllehet mind a két mozgalomnak – annak is, amelyet Svetozar Marković terjesztett az ifjúság, a parasztság, a kisiparosok és kevésbé a munkásegyesületek körében, és annak is, amely a munkásosztályra épült, s Budapestről és a nyugati országokból került erre a vidékre – azonos céljai és osztályellenségei voltak, Svetozar Marković életében ezek a mozgalmak nem olvadtak össze a szocialista eszmék egységes folyamává Vajdaságban.

De ha nem is egyeztették akcióikat, már pusztán létezésükkel is kiegészítették egymást, kedvező légkört teremtettek a szocializmus erősödéséhez, s kölcsönösen hozzájárultak a szocialista eszmék térhódításához, a szocialista mozgalom izmosodásához Vajdaságban. Minden kétségen fölül áll, hogy egyidejű és párhuzamos tevékenységükkel kedvezően hatottak a szocialista munkásmozgalom csíráinak kibontakoztatásához Vajdaságban.

Ilyen szempontból nézve még nagyobbra nő Svetozar Marković munkásságának jelentősége a forradalmi szocialista eszmék elterjedésében, hiszen hozzájárulása a szocialista eszmék nemzetközi kincstárának gazdagításához rendkívül értékes volt. Markóans egyénisége a szocialista gondolat térhódításáért vívott csatákban még sokoldalúbbá válik, olyan személyiséggé növekszik fel, akit a történelem nem enged a névtelenség homályába merülni, hanem a legkiemelkedőbb forradalmárok, a szocialista gondolat előhírnökeinek sorába emel. A magyar munkásmozgalom elindítóival együttesen jelentős forradalmi munkásságot hagyott örökbe az eljövendő nemzedékeknek, amelyek benne ismerték meg előhírnökét és egyik megteremtőjét azoknak az eszméknek, amelyek csak mostanában juthattak el a megvalósulás útjára. Néhány fiatallal körülvéve, merészen vette fel a harcot a szervezett erővel: a monarchiával, a bürokráciával és a liberálisokkal, s „ezzel titáni terhet vett fel gyöngye vállára”.⁴² Az ébredő ifjúság, amely nem nézhette tétlenül a nemzeti érdekek semmibevevését, egyértelműen melléje szegődött, mert ő juttatta kifejezésre szabadságszeretetüket, az erkölcsileg és szellemileg fejlett emberek méltóságérzetét.

Munkásságát és szerepét értékelve, minden túlzás nélkül azt mondhatjuk, hogy Svetozar Marković elsősorban személyes példamutatásával szolgál rá kivételes megbecsülésünkre. Olyan elvhű közéleti dolgozó volt, aki a legfrissebb marxista tanokkal felvértezve, haladó programmal indult harcba, s aki a korabeli eseményekkel számot vetve, a szociális megoldások előterjesztésében a messiás jövőbe tekintett.

Rendíthetetlen hite és lendülete, eszményei és erkölcsi ereje a mai nemzedékeket is arra tanítja, hogy miképpen teremthetők meg a demokratikus eszmények, mit kell és érdemes átvenni a haladó gondolkodású, művelt

nemzetektől. A nők egyenrangúságáról vallott haladó nézeteivel arra figyelmeztette kortársait, hogy a szabadság nem korlátozható csupán egyik felére az emberiségnek, s hogy a nők szociális és politikai alárendeltsége olyan igazságtalanság, amelynek meg kell buknia. És ami a legfontosabb: minden tétével a nép javát szolgálta, azt akarta elérni, hogy a néptömegek szabadok és boldogok legyenek.

Habár a tudományos szocializmus nem tehetette magáévá tanításának bizonyos tételeit, legkevésbé pedig azokat az elképzeléseit, hogy a tőkés rendszer átugorható, tehát a szövetkezeti tulajdon patriarchális intézményéből egyenesen át lehet lépni a kommunizmusba, Svetozar Marković történelmi egyénisége így is kedvező hatást gyakorol a mai szellemi életre: a mai nemzedékeknek is lelkiert ad, utat mutat az osztályharcban. Svetozar Marković tanai, minden fogyatékosságuk ellenére is olyan hajtóerőt képviselnek, amelyek nagymértékben előrelendítették a széles néptömegek eszmei fölemelkedését.

Ezért is tekintünk rá mindig, mint útmutatóra – megtestesítőjére a szocialista tudomány igazságába vetett hitnek, a becsületességnek, az ember és az emberi haladás iránti rendíthetetlen bizalomnak – mert egész lényével azt igazolja, hogy csak a harcban való elenyésztés adja meg azt az örök tüzet, amely áttüzesíthet minden elkövetkező nemzedéket.

Mély tisztelettel és csodálattal adózunk Svetozar Marković emlékének, akinek forradalmi munkássága, mint vér és csont a testbe, úgy épült be alapjaiba mindannak, amink van, s amire büszkék lehetünk.

Jegyzetek

1. Lásd „Pariska komuna”, Szöveggyűjtemény, 2. köt. Belgrád 1965, 238. old.
2. Lásd „Zastava”, 1869-es évf. 116—119. old.
3. V. Masleša: Svetozar Marković, Belgrád 1945. 14. old.
4. B. Milenković: Belgrád gazdaságtörténete, Belgrád 1932. 40. old.
5. Marx: A tőke, I. könyv, Belgrád 1933. 740. old.
6. Svetozar Marković: Političeskoe i ekonomičeskoe položenie rabočega klasa v Serbii. Narodnoe delo 1870-es évf. 2—3. szám.
7. Svetozar Marković: Szerbia Keleten, Összes Művei, VI. füzet, Belgrád 1892. 137. old.
8. Dr. Vlada Đorđević: Nyílt levél Svetozar Markovićhoz. A „Jedinstvo” 1872-es évf. 89. szám.
9. Ilija Garašanin levelei. II. kötet. Belgrád 1960. 310. old.
10. Svetozar Marković: Az „Ifjú Szerbia” kritikája. „Pančevac” 1870-es évf. 68—77. szám.
11. „R. Guzina, Sv. Marković és a helyi önkormányzat Szerbiában”. Tanulmány „A szocialista eszmék fejlődése 1919-ig Szerbiában” elnevezésű tudományos gyűlekezet számára. Belgrád 1970. 7. old.

12. Svetozar Marković összegyűjtött munkái, I. köt. Belgrád, 1960. 321. old.
13. Uo. I. köt. 337. old.
14. Uo. I. köt. 327. old.
15. Uo. III. köt. 60. old.
16. Uo. I. köt. 359. old.
17. Uo. IV. köt. 376–378. old.
18. J. Skerlić: Svetozar Marković élete, munkássága és eszméi. Belgrád, 1922. 225. old.
19. Svetozar Marković: Nagy Szerbia. Összegyűjtött munkái. Belgrád, 1960. 111. old.
20. Svetozar Marković: Narodno oslobođenje i birokrat, Socijalistička štampa u Srbiji do XX veka, I. köt. Bgd. 1951.
21. Uo. „Még egy szó a felszabadulásról”. 242. old.
22. Svetozar Marković: Szlovén Ausztria és szerb egység, Összegyűjtött munkái, II. köt. 364. old.
23. Svetozar Marković: A Horvát Néppárt, Uo. III. köt. 13. old.
24. Lásd a 20. számú jegyzetét, 263. old.
25. Lásd a 22. számú jegyzetét, 370–371. old.
26. Svetozar Marković: Szerbia Keleten. Összegyűjtött munkái, III. köt. 221. old.
27. Milan Bogdanović: Naša književnost, 1946-os évf. 9. szám, 7. old.
28. Uo.
29. B. Vranešević: A délszlávok harca a szabadságért, függetlenségért és egyesülésért. Újvidék 1961. 236–245. old.
30. „Srbija”. 1868-as évf. 27. és 28. szám.
31. Svetozar Marković Összes Művei. VIII. könyv. Belgrád 1893. 6–7. old.
32. „Srbija”. 1868-as évf. 83. szám.
33. J. Skerlić említett műve. 37. old.
34. „Matica” 1870-es évf. 21. szám. Előfizetési felhívás.
35. „Zatočenik”. 1871-es évf. 37. szám.
36. B. Vranešević: Az újvidéki nyomdászok utazási segélypénztára. - Az újvidéki munkások első szakmai szervezete. Társadalomtudományi szöveggyűjtemény. 1969-es évf. 52. füzet.
37. A budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség működése 1894-ben. Budapest 1895. 106. old.
38. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1. köt. Budapest 1951. 195. old.
39. Werschetter Gebirgsbote, 1871. IV. 2.
40. Országos Levéltár, Budapest 1869. III. köt. 6638. old.
41. Arany Trombita. Általános Munkás Újság. Arbeiter Zeitung. Testvériség – Bruderslichtkeit atc.
42. J. Skerlić már említett műve. 222. old.

Rezime

Socijalistička misao Svetozara Markovića i začeci socijalističkog pokreta u Vojvodini

Mesto i uloga Svetozara Markovića u istoriji idejnog razvitka naših naroda vrlo su visoki: on je izvršio veliki idejni uticaj na savremenike u društvenom i javnom životu, politici, kulturi, dao nov socijalistički ideal brojnim naraštajima.

Snažni idejni uticaj Svetozara Markovića osetio se i van granice Srbije a posebno u Vojvodini u kojoj je zbog štamparske krivice gonjen od beogradske policije našao 1872. godine azil u Novom Sadu. Zahvaljujući slobodoumlju vođe narodne stranke Svetozara Miletića, on nailazi u Novom Sadu na prijateljski prijem, otvorene stupce „Zastave” i „Pančevca” i ostale napredne štampe. Nalazi uz to mogućnosti i praktičnog rada u širenju svojih zadružnih i socijalističkih ideja u mnogonacionalnoj i društveno heterogenoj Vojvodini.

U stalnom porastu putem kontakata sa omladinom od 1868. do 1871. Markovićev uticaj na vojvodansku omladinu je na vrhuncu 1872. godine za vreme izbeglištva u Novom Sadu. Za njegove socijalističke ideje zagrejala se tada i novosadska srednjoškolska omladina.

Socijalizam u Vojvodinu prodirao je iz Pešte, Beča i drugih srednjoevropskih i zapadnih zemalja što je stvaralo povoljnije uslove za Markovićev rad u širenju socijalističke misli.

Summary

The socialist ideas of Svetozar Marković and the beginnings of the socialist movement in Vojvodina

The place and significance of Svetozar Marković in the growth of the national spirit is of a very far-reaching importance. His ideas strongly influenced his contemporaries, in public and social life, in cultural events as well as in politics. He provided many a young generations with new, socialist ideas.

The strong influence of his ideas was felt even behind the borders of Serbia, particularly in Vojvodina, where he came chased by the Belgrade police. They were after him because of a press affair. In 1872 he asked for and was guaranteed asylum in Novi Sad. Owing to the liberalism of the national party leader, he was warmly welcome, and could make a good use of the columns of „Zastava” and „Pančevac” and other progressively oriented papers. He could also work on spreading his ideas, concerning agricultural and other social reforms in the multinational and heterogeneous society of Vojvodina.

Having been in close touch with the youth of Vojvodina, from 1868 till 1871, his ever growing influence attained the highest point in 1872, during his exile in Novi Sad. His socialist ideas were accepted with enthusiasm by the youth attending secondary schools in Novi Sad, at the time.

The ideas of socialism were penetrating from Budapest, Vienna and other middle-european and western countries. This made it easier for S. Marković to work on spreading the ideas of socialism.